

SOFT LAW VA HARD LAW O'RTASIDAGI HUQUQIY TAFOVUT VA O'ZARO TA'SIR

Komilova Asalxon Shuxrat qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti

Xalqaro arbitraj va nizolarni hal qilish yo'nalishi magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19855225>

Annotatsiya: Mazkur ilmiy tezisda soft law (yumshoq huquq) va hard law (qat'iy huquq) tushunchalarining huquqiy tabiati, ularning o'zaro farqlari hamda o'zaro ta'sir mexanizmlari zamonaviy xalqaro huquq kontekstida tahlil qilinadi. Tadqiqotda ushbu ikki normativ tizimning xalqaro xususiy huquq, kollizion tartibga solish va transmilliy tijorat munosabatlaridagi o'rni yoritilib, soft lawning hard lawga transformatsiya jarayonlari ilmiy asosda ochib beriladi. Shuningdek, soft lawning huquqiy moslashuvchanlikni ta'minlashdagi roli va hard law bilan uyg'unlashuvi global huquqiy integratsiyaning muhim omili sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: soft law, hard law, yumshoq huquq, qat'iy huquq, xalqaro huquq, xalqaro xususiy huquq, kollizion huquq, lex mercatoria, huquqiy integratsiya, transmilliy huquq.

Kirish. Zamonaviy globalashuv jarayonlari natijasida xalqaro huquq tizimi tubdan transformatsiyalanib, an'anaviy davlat markazli yondashuvdan ko'p darajali va ko'p subyektli normativ tizimga o'tmoqda. Xalqaro iqtisodiy aloqalarning kengayishi, transmilliy kompaniyalar faoliyatining kuchayishi, investitsiya va savdo oqimlarining ortishi huquqiy tartibga solishning yanada moslashuvchan va samarali mexanizmlarini talab etmoqda. Shu jarayonda soft law (yumshoq huquq) va hard law (qat'iy huquq) o'rtasidagi munosabatlar zamonaviy huquqshunoslikning eng dolzarb masalalaridan biriga aylandi.

An'anaviy huquq nazariyasida asosiy e'tibor majburiy yuridik kuchga ega bo'lgan normativ hujjatlarga qaratilgan bo'lib, ular hard law sifatida talqin etiladi. Biroq global boshqaruvning murakkablashuvi, xalqaro tashkilotlar rolining ortishi va davlatlararo hamkorlik shakllarining diversifikatsiyasi natijasida majburiy bo'lmagan, ammo amaliy jihatdan katta ta'sir kuchiga ega bo'lgan normativ vositalar – soft law shakllandi. Bugungi kunda deklaratsiyalar, tavsiyalar, model qonunlar, prinsiplar va kodekslar ko'rinishidagi soft law hujjatlari xalqaro huquqiy tartibga solishda muhim o'rin egallamoqda.

Soft law va hard law o'rtasidagi asosiy farq ularning yuridik majburiylik darajasida namoyon bo'ladi. Hard law qat'iy majburiy kuchga ega bo'lib, davlatlar tomonidan ratifikatsiya qilingan xalqaro shartnomalar va milliy qonunchilik orqali amalga oshiriladi hamda sud organlari orqali majburan ijro ettiriladi. Soft law esa majburiy bo'lmagan, biroq davlatlar va boshqa xalqaro subyektlar faoliyatiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatuvchi normativ tizim sifatida namoyon bo'ladi. Shunga qaramay, amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, soft law normalari ko'pincha davlatlar tomonidan ixtiyoriy ravishda bajariladi va vaqt o'tishi bilan majburiy huquq normalariga aylanishi mumkin.

Xalqaro xususiy huquq kontekstida soft law va hard law o'rtasidagi o'zaro ta'sir ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi. Transchegaraviy fuqarolik-huquqiy va tijorat munosabatlarining murakkablashuvi kollizion muammolarni hal qilishda moslashuvchan yondashuvni talab etadi. Shu nuqtai nazardan soft law huquq tanlash erkinligini kengaytirish, umumiy standartlarni shakllantirish va lex mercatoria tizimini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Hard law esa ushbu munosabatlarning barqarorligi va huquqiy aniqligini ta'minlaydi.

Bugungi kunda xalqaro huquq tizimi qat'iy chegaralangan normativ tuzilma emas, balki soft law va hard law elementlarining o'zaro uyg'unlashuvi asosida shakllangan gibrid model sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu modelda soft law innovatsion va moslashuvchanlik funksiyasini bajarsa, hard law huquqiy barqarorlik va majburiylikni ta'minlaydi. Aynan ushbu ikki tizimning o'zaro ta'siri global huquqiy tartibotning samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Shu bois mazkur tezisda soft law va hard law o'rtasidagi huquqiy tafovutlar, ularning o'zaro ta'sir mexanizmlari hamda xalqaro xususiy huquq tizimidagi o'rni kompleks ilmiy tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. Soft law va hard law o'rtasidagi munosabatlar zamonaviy xalqaro huquq doktrinasida keng muhokama qilinayotgan masalalardan biri bo'lib, ushbu yo'nalishda turli ilmiy maktablar va konseptual yondashuvlar shakllangan. Mavzuga oid adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, soft law dastlab klassik huquq nazariyasida mustaqil normativ tizim sifatida tan olinmagan bo'lsa-da, bugungi kunda u xalqaro huquqiy tartibga solishning muhim instrumentiga aylangan.

Klassik pozitivistik yondashuv. An'anaviy xalqaro huquq nazariyasida huquq faqat davlatlar tomonidan yaratiladigan va majburiy kuchga ega bo'lgan normalar majmuasi sifatida talqin qilingan. Ushbu yondashuv vakillari, jumladan H. Kelsen va G. Jellinek, huquqiy normalarning asosiy belgisi sifatida ularning majburiylikni ko'rsatadi. Shu sababli soft law mazkur nazariyada huquqiy manba sifatida emas, balki siyosiy yoki axloqiy tavsiyalar yig'indisi sifatida baholangan.

Zamonaviy nazariy yondashuvlar. XX asrning oxiri va XXI asr boshlarida globalizatsiya jarayonlari kuchayishi bilan soft law konsepsiyasiga nisbatan yangi yondashuvlar shakllandi. Xususan, K. Abbott va D. Snidal tomonidan ishlab chiqilgan "legalization" nazariyasi soft law va hard lawni yagona normativ spektr (continuum) sifatida ko'rib chiqadi. Ular huquqiy normalarni uch mezon – majburiylik (obligation), aniqlik (precision) va institutsional nazorat (delegation) asosida tasniflaydi. M. Goldmann esa soft lawni "nisbiy normativlik" (relative normativity) konsepsiyasi orqali izohlaydi. Uning fikricha, soft law formal majburiy kuchga ega bo'lmasa-da, amaliyotda sezilarli darajada normativ ta'sir ko'rsatadi va shu sababli uni huquqiy tizimning muhim elementi sifatida e'tirof etish lozim.

Xalqaro tashkilotlar hujjatlari va amaliyot. Adabiyotlarda soft lawning rivojlanishi ko'pincha xalqaro tashkilotlar faoliyati bilan bog'liq holda tahlil qilinadi. Xususan, quyidagi hujjatlar muhim o'rin tutadi:

- UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration;
- UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts;
- OECD Guidelines for Multinational Enterprises.

Mazkur hujjatlar majburiy bo'lmasa-da, ko'plab davlatlar tomonidan milliy qonunchilikka implementatsiya qilingan va sud hamda arbitraj amaliyotida keng qo'llanilmoqda. Bu holat soft lawning "de facto majburiylik" xususiyatini tasdiqlaydi.

Lex mercatoria va transmilliy huquq. Soft lawni o'rganishda lex mercatoria konsepsiyasi alohida ahamiyatga ega. B. Goldman va C. Schmitthoff tomonidan ishlab chiqilgan ushbu nazariya xalqaro savdo munosabatlarini davlatlardan mustaqil ravishda shakllanadigan qoidalar tizimi orqali tartibga solishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuvga ko'ra, soft law global savdo tizimining asosiy normativ bazasini tashkil etadi. Qiyosiy huquq sohasidagi tadqiqotlar

(K. Zweigert, H. Kötz) soft lawni turli huquqiy tizimlar o'rtasidagi yaqinlashuv vositasi sifatida baholaydi. Roman-german huquq tizimida u ko'proq kodifikatsiyaga tayyorgarlik bosqichi sifatida qaralsa, anglo-sakson tizimida sud amaliyotida interpretatsion manba sifatida keng qo'llaniladi. O'zbek olimlari tomonidan ham soft law va hard law masalalari xalqaro xususiy huquq va huquq nazariyasi doirasida o'rganilmoqda. Xususan, Sh. Ismoilov, A. Saidov, H. Rahmonqulov kabi olimlarning ishlarida xalqaro huquqiy tartibga solishning zamonaviy tendensiyalari, jumladan, yumshoq huquqning roli va ahamiyati yoritilgan. Ular soft lawni milliy huquq tizimini modernizatsiya qilishda muhim metodologik vosita sifatida baholaydi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, soft law va hard law o'rtasidagi munosabatlar klassik qarashlardan farqli ravishda zamonaviy huquqiy tizimda o'zaro integratsiyalashgan shaklda namoyon bo'lmoqda. Soft law asta-sekin mustaqil normativ ahamiyat kasb etib, xalqaro xususiy huquq va global boshqaruv tizimida muhim o'rin egallamoqda. Shu bilan birga, uning huquqiy maqomi va majburiylik darajasi masalalari hali ham ilmiy munozaralar markazida qolmoqda.

Muhokama. Soft law va hard law o'rtasidagi o'zaro munosabatlar zamonaviy xalqaro huquqning eng murakkab va ko'p qirrali masalalaridan biri sifatida ilmiy doiralarda keng muhokama qilinmoqda. Ushbu ikki normativ tizimni an'anaviy tarzda qarama-qarshi kategoriyalar sifatida talqin qilish tobora o'z ahamiyatini yo'qotib, ularni yagona huquqiy makon doirasida o'zaro bog'liq va bir-birini to'ldiruvchi elementlar sifatida ko'rish tendensiyasi kuchaymoqda. Shu nuqtai nazardan, soft law va hard law o'rtasidagi o'zaro ta'sirni "normativ spektr" yoki "gibrid huquqiy model" konsepsiyasi asosida tahlil qilish maqsadga muvofiqdir.

Birinchidan, soft lawning zamonaviy huquqiy tizimdagi o'rni uning moslashuvchanlik xususiyati bilan bevosita bog'liq. Global iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlar tez sur'atlarda o'zgarib borayotgan sharoitda qat'iy normativ tizimlar (hard law) har doim ham yetarli darajada tezkor va samarali tartibga solish imkonini bera olmaydi. Shu bois soft law yangi huquqiy munosabatlarni tartibga solishda "tajriba maydoni" vazifasini bajaradi. Amaliyotda ko'plab normativ standartlar dastlab soft law shaklida ishlab chiqilib, sinovdan o'tkaziladi va keyinchalik hard lawga transformatsiya qilinadi. Bu jarayon huquqiy evolyutsiyaning tabiiy bosqichi sifatida baholanadi.

Ikkinchidan, soft lawning amaliy ahamiyati uning de facto normativ ta'sir kuchida namoyon bo'ladi. Garchi u formal jihatdan majburiy bo'lmasa-da, davlatlar, xalqaro tashkilotlar va transmilliy subyektlar uni keng qo'llaydi. Ayniqsa, xalqaro arbitraj va sud amaliyotida soft law hujjatlari interpretatsion manba sifatida muhim o'rin tutadi. Bu esa soft lawning "yumshoq majburiylik" (quasi-binding effect) xususiyatini shakllantiradi. Natijada, soft law normativ tizimda rasmiy maqomga ega bo'lmagan holda ham real huquqiy ta'sir ko'rsatadi.

Uchinchidan, hard law va soft law o'rtasidagi o'zaro ta'sir ko'p hollarda normativ bo'shliqlarni to'ldirish orqali namoyon bo'ladi. Hard law har doim ham barcha huquqiy vaziyatlarni qamrab ololmaydi, ayniqsa tez rivojlanayotgan sohalarida (masalan, xalqaro savdo, investitsiya, raqamli iqtisodiyot). Shu holatda soft law ushbu bo'shliqlarni to'ldirib, huquqiy tartibga solishning uzluksizligini ta'minlaydi. Bu esa huquqiy tizimning moslashuvchanligi va samaradorligini oshiradi.

To'rtinchidan, xalqaro xususiy huquq doirasida soft law va hard lawning o'zaro uyg'unlashuvi ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi. Kollizion huquq tizimida taraflarga huquq

tanlash erkinligini berish, standart shartnomaviy normalarni qo'llash va lex mercatoria elementlaridan foydalanish soft lawning keng qo'llanilishiga olib keladi. Shu bilan birga, hard law ushbu munosabatlarning barqarorligini va huquqiy aniqligini ta'minlab beradi. Natijada, ushbu ikki tizimning kombinatsiyasi transmilliy munosabatlar uchun optimal huquqiy muhit yaratadi.

Beshinchidan, soft lawning kengayib borishi bilan bog'liq ayrim muammolar ham mavjud. Eng avvalo, uning majburiy ijro mexanizmlarining yo'qligi huquqiy aniqlik va ishonchlik darajasini pasaytirishi mumkin. Bundan tashqari, soft law hujjatlarining haddan tashqari ko'payishi "normativ fragmentatsiya" yoki "normativ inflyatsiya"ga olib kelishi ehtimoli bor. Bu esa turli normativ hujjatlar o'rtasida muvofiqlik muammolarini yuzaga keltiradi. Shu sababli soft lawni ishlab chiqish va qo'llashda tizimlilik va koordinatsiya muhim ahamiyatga ega.

Oltinchidan, ilmiy adabiyotlarda soft lawning huquqiy maqomi yuzasidan hanuz bahslar davom etmoqda. Ba'zi olimlar uni huquqiy tizimning to'liq elementi sifatida tan olmasa, boshqalar uni zamonaviy global boshqaruvning ajralmas qismi deb hisoblaydi. Amaliy tajriba esa ikkinchi yondashuvni qo'llab-quvvatlaydi, chunki soft law real huquqiy munosabatlarga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Umuman olganda, soft law va hard law o'rtasidagi munosabatlar zamonaviy huquqiy tizimning dinamik rivojlanishini aks ettiradi. Ularning o'zaro uyg'unlashuvi huquqiy tartibga solishning samaradorligini oshiradi, global integratsiyani kuchaytiradi va xalqaro xususiy huquqning rivojlanishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Shu bois kelgusida ushbu ikki normativ tizim o'rtasidagi optimal muvozanatni ta'minlash ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb vazifa bo'lib qoladi.

Xulosa. Mazkur ilmiy tezis doirasida soft law (yumshoq huquq) va hard law (qat'iy huquq) tushunchalarining nazariy-huquqiy asoslari, ularning o'zaro tafovutlari hamda o'zaro ta'sir mexanizmlari kompleks tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, zamonaviy xalqaro huquq tizimi an'anaviy qat'iy normativ modeldan farqli ravishda, soft law va hard law elementlarining o'zaro uyg'unlashuvi asosida shakllanayotgan gibrid tizim sifatida namoyon bo'lmoqda. Hard law huquqiy aniqlik, majburiylik va barqarorlikni ta'minlovchi asosiy normativ mexanizm bo'lib xizmat qiladi. U davlatlararo majburiyatlarni aniq belgilaydi va ularning bajarilishini sud hamda arbitraj tizimi orqali kafolatlaydi. Soft law esa o'zining moslashuvchanligi, tezkorligi va innovatsion xarakteri bilan ajralib turadi hamda yangi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni tartibga solishda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, tadqiqot soft law va hard law o'rtasidagi o'zaro ta'sirning bir necha asosiy shakllarini aniqladi: soft lawning hard lawga transformatsiyasi, hard lawni interpretatsiya qilishda soft lawning qo'llanilishi hamda normativ bo'shliqlarni to'ldirish funksiyasi. Ayniqsa, xalqaro xususiy huquq doirasida ushbu ikki tizimning uyg'unlashuvi kollizion muammolarni hal qilish, huquq tanlash erkinligini kengaytirish va transmilliy tijorat munosabatlarini samarali tartibga solishga xizmat qiladi. Biroq soft lawning majburiy yuridik kuchga ega emasligi, ijro mexanizmlarining cheklanganligi va normativ aniqlik darajasining nisbatan pastligi uning asosiy cheklovlari sifatida baholanadi. Shu bilan birga, uning amaliyotda keng qo'llanilishi "yumshoq majburiylik" fenomenini yuzaga keltirib, soft lawning real normativ ta'sir kuchini tasdiqlaydi. Umuman olganda, soft law va hard law zamonaviy xalqaro huquq tizimining o'zaro bog'liq va bir-birini to'ldiruvchi elementlari hisoblanadi. Ularning optimal uyg'unlashuvi global huquqiy

tartibotning samaradorligini oshirish, huquqiy integratsiyani chuqurlashtirish va xalqaro xususiy huquq tizimining barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts. – Rome, 2016.
2. UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration. – United Nations, 1985.
3. Ismoilov Sh. I. Xalqaro xususiy huquq. – Toshkent: TDYUU, 2022.
4. Saidov A. X. Huquq nazariyasi va xalqaro huquq muammolari. – Toshkent: TDYUU, 2019.
5. Rahmonqulov H. R. Fuqarolik huquqi (umumiy qism). – Toshkent: Adolat, 2021.